स्निग्धत्वम्। वातपित्तनाशित्वम्। रत्नप्रयोगे प्रधानत्वम्। परं रसायनकारित्वञ्च। तस्य लक्षणं यथा,—

"स्निग्धं गुरुगात्रयुतं दीप्तं स्वच्छं समाङ्गञ्च
सुरङ्गदञ्च।"

इति जात्यमाणिक्यं कल्याणं धारणात् कुरुते॥

तस्य दोषो यथा,—

"द्विच्छायमभ्रपिहितं कर्कशं शार्करिलं
भिन्नं धूम्रञ्च।
विरूपं रागविमलं लघुमाणिक्यं न धारये-
द्धीमान्॥"

तस्य चतुर्विधा जातिर्यथा।

"तद्रक्तं यदि पद्मरागमथ तत्पीतातिरक्तं द्विधा।
जानीयात् कुरुविन्दकं यदरुणं स्यादेषु सौग-
न्धिकम्।
तन्नीलं यदि नीलगन्धिकमिति ज्ञेयं चतुर्धा बुधैः
माणिक्यं कषघर्षणेऽप्यविकलं रागेण जात्यं
जगुः॥

इति राजनिर्घण्टः॥ *॥

मतान्तरे तस्य दोषा यथा,—

"माणिक्यस्य समाख्याता अष्टौ दोषा मुनीश्वरैः
द्विच्छायञ्च द्विरूपञ्च सम्भेदः कर्करन्तथा॥
अशोभनं कोकिलञ्च जलं धूम्राभिधञ्च वै।
गुणाश्चत्वार आख्याताश्छायाः षोड़श
कीर्त्तिताः॥"

छायास्तु पूर्व्वोक्ता एव तास्तु पद्मरागशब्दे द्रष्टव्याः।

"छायाद्वितयसम्बन्धाद्द्विच्छायं बन्धुनाशनम्।
द्विरूपं द्विपदं तेन माणिक्येन पराभवः॥
सम्भेदो भिन्नमित्युक्तं शस्त्रघातविधायकम्।
कर्करं कर्करायुक्तं पशुबन्धुविनाशकृत्॥
दुग्धेनेव समालिप्तमघनीपुटमुच्यते।
अशोभनं समुद्दिष्टं माणिक्यं बहुदुःखकृत्॥
मधुबिन्दुसमच्छायं कोकिलं परिकीर्त्तितम्।
आयुर्लक्ष्मीयशो हन्ति सदोषं तन्न धारयेत्॥
रागहीनं जलं प्रोक्तं धनधान्यापवादकृत्।
धूम्रं धूमसमाकारं वैद्युतं भयमावहेत्॥"

तथा।

"शोभाद्वितयवन्तो ये मणयः क्षतिकारकाः।
उभयत्र पदं येषां तेन च स्यात् पराभवः॥
भिन्नेन युद्धे मृत्युः स्यात् कर्करन्धननाशकृत्।
दुग्धेनेव समालिप्तः पुटके वस्तु सम्भवेत्॥
दुःखकृत् स समाख्यातो न नृपै रक्षणीयकः।
मधुबिन्दुसमा शोभा कोकिलानां प्रकीर्त्तिता।
तेषाञ्च बहुभेदाः स्युर्न ते धार्य्याः कदाचन॥"

अथ गुणाः।

"गुरुत्वं स्निग्धता चैव वैमल्यमतिरक्तता।"

तथा च।

"वर्णाधिकं गुरुत्वञ्च स्निग्धता च तथाच्छता।
अर्च्चिष्मत्ता महत्ता च मणीनां गुणसंग्रहः॥"

फलम्।

"ये कर्कराश्छिद्रमयोऽपदिग्धाः
प्रभाविमुक्ताः परुषा विवर्णाः।
न ते प्रशस्ता मणयो भवन्ति
समासतो जातिगुणैः समस्तैः॥
दोषोपसृष्टं मणिमप्रबोधाद्
बिभर्त्ति यः कश्चन कश्चिदेकम्।
तं बन्धुदुःखामयबन्धुवित्त-
नाशादयो दोषगणा भजन्ते॥
सपत्नमध्येऽपि कृताधिवासं
प्रमादवृत्तावपि वर्त्तमानम्।
न पद्मरागस्य महागुणस्य
भर्त्तारमापत् समुपैति काचित्॥
दोषोपसर्गप्रभवाश्च ये ते
नोपद्रवास्तं समभिद्रवन्ति।
गुणैः समुख्यैः सकलैरुपेतं
यः पद्मरागं प्रयतो बिभर्त्ति॥
बालार्ककरसंस्पर्शात् यः शिखां लोहितां
वमेत्।
रञ्जयेदाश्रमं वापि स महागुण उच्यते॥
दुग्धे शतगुणे क्षिप्तो रञ्जयेद्यः समन्ततः।
वमेच्छिखां लोहितां वा पद्मरागः स उत्तमः॥
अन्धकारे महाघोरे यो न्यस्तः सन् महामणिः।
प्रकाशयति सूर्य्याभः स श्रेष्ठः पद्मरागकः॥
पद्मकोषे तु यो न्यस्तो विकाशयति तत्क्षणात्।
पद्मरागवरो ह्येष देवानामपि दुर्लभः॥
सर्व्वरिष्टप्रशमनाः सर्व्वसम्पत्तिदायकाः।
चत्वारस्तु मयोद्दिष्टा गुणिनश्च यथोत्तरम्॥
यो मणिर्दृश्यते दूराज्ज्वलदग्निसमच्छविः।
वंशकान्तिः स विज्ञेयः सर्व्वसम्पत्तिदायकः॥
पञ्चसप्तनवविंशतिरागः
सम्वृतोऽपि सकलः खलु वस्त्रे।
वर्जयेद्वमति वा करजालं
उत्तरोत्तरमहागुणिनस्ते॥
नीलीरसं दुग्धरसं जलं वा
ये रञ्जयन्ति द्विशतप्रमाणम्।
ते ते यथापूर्व्वमतिप्रशस्ताः
सौभाग्यसम्पत्तिविधानदायकाः॥
गुञ्जाफलप्रमाणस्तु दशसप्तत्रिगुञ्जकान्।
पद्मरागस्तुलयति यथापूर्व्वं महागुणः॥
क्रोष्टुकोलफलाकारो द्वादशाष्टाब्धिगुञ्जकान्।
पद्मरागस्तुलयति यथापूर्व्वं महागुणः॥
बदरीफलतुल्यो यः खरदिग्वसुमासकः।
तथा धात्रीफलत्रिंशत्त्रिंशतिद्व्यष्टमासकः॥
तथाक्षफलतुल्यो यो वह्निपक्षैकमासकः।
ताम्बूलफलमानो यश्चतुस्त्रिद्विकतोलकः।
बिम्बीफलसमाकारो वसुषड्दशतोलकः॥
अतःपरं प्रमाणेन मानेन च न लभ्यते।
यदि लभ्येत पुण्येन तदा सिद्धिमवाप्नुयात्॥
केचिच्चारतराः सन्ति जात्यानां प्रतिरूपकाः।
विजातयः प्रयत्नेन सिद्धास्ता मूल्यमाहरेत्॥
काङ्कलकाः सिंहलदेशोत्थमुक्तमालीयाः।
श्रीपर्णिकाश्च सदृशा विजातयः पद्मरागाणाम्॥
तुषोपसङ्गाद्दलनाभिधानं
मणिः स्वभावादपि तुम्बुरूत्थः।
कार्ष्णात्तथा सिंहलदेशजातं
मुक्ताभिधानं नभसः स्वभावात्।
श्रीपर्णकं दीप्तिनिराकृतित्वा-
द्विजातिलिङ्गाश्रयभेद एषः॥*॥"

तथा च।

"स्नेहप्रदेहो मृदुता लघुत्वं
विजातिलिङ्गं खलु सार्व्वजन्यम्।
यः श्यामिकां पुष्यति पद्मरागो
यो वा तुषाणामिव चूर्णमध्यः॥
स्नेहप्रदिग्धो न च यो विभाति
यो वा प्रमृज्यः प्रजहाति दीप्तिम्।
आक्रान्तमूर्द्धा च तथाङ्गुलिभ्यां
यः कालिकां पार्श्वगतां बिभर्त्ति॥
संप्राप्य तार्क्ष्योऽपि कथं स्ववृत्तं
बिभर्त्ति यः सर्व्वगुणानतीव।
तुल्यप्रमाणस्य च तुल्यजाते-
र्यो वा गुरुत्वेन भवेन्न तुल्यः।
प्राप्यापि नानाकरदेशजातं
ज्ञात्वा बुधो जातिगुणेन लक्षेत्॥
अप्रणश्यति सन्देहे शिलायां परिघर्षयेत्।
दृष्ट्वा योऽत्यन्तशोभावान् परिमाणं न मुञ्चति॥
स ज्ञेयः शुद्धजातिस्तु ज्ञेयाश्चान्ये विजातयः।
स्वजातकं संमुखेन विलिखेद्वा परस्परम्॥
वज्रं वा कुरुविन्दं वा विमुच्यान्योन्यकेन चेत्।
न शक्यं लेखनं कर्त्तुं पद्मरागेन्द्रनीलयोः॥
गुणोपपन्नेन सहावबन्धो
मणिस्त्वजात्यो विगुणेन जातः।
सुखं न कुर्य्यादपि कौस्तुभेन
विद्वान् विजातिं न भृयाद्बुधस्तम्॥
चण्डाल एकोऽपि तथाभिजातान्
समेत्य दूरानपहन्ति यत्नात्।
तथा मणीन् भूरिगुणोपपन्नान्
शक्तोऽतिविद्रावयितुं विजातः॥"*॥

अथ मूल्यम्।

"बालार्काभिमुखं कृत्वा दर्पणे धारयेन्मणिम्।
तत्र कान्तिविभागेन च्छायाभागं विनिर्द्दिशेत्॥
वज्रस्य यत्तण्डुलसंख्ययोक्तं
मूल्यं समुन्मापितगौरवस्य।
तत् पद्मरागस्य गुणान्वितस्य
स्यान्माषकाख्यातुलितस्य मूल्यम्॥
यन्मूल्यं पद्मरागस्य सगुणस्य प्रकीर्त्तितम्।
तावन्मूल्यं तथा शुद्धे कुरुविन्दे विधीयते॥
सगुणे कुरुविन्दे च यावन्मूल्यं प्रकीर्त्तितम्।
तावन्मूल्यं चतुर्थांशहीनं स्याद्वै सुगन्धिके॥
यावन्मूल्यं समाख्यातं वैश्यवर्णे च सूरिभिः।
तावन्मूल्यचतुर्थांशं हीयते शूद्रजन्मनि॥
पद्मरागः पणं यस्तु धत्ते लाक्षारसप्रभः।
कार्षापणसहस्राणि त्रिंशन्मूल्यं लभेत सः॥
इन्द्रगोपकसङ्काशः कर्षत्रयधृतो मणिः।
द्वाविंशतिसहस्राणि तस्य मूल्यं विनिर्द्दिशेत्॥
एकोनो नूयते यस्तु जवाकुसुमसन्निभः।